

ANDRZEJ MUCHOWICZ

KULTURA, KOMUNIKACJA, POZNANIE

A. Szahaj: *Krytyka — emancypacja — dialog. Jürgen Habermas w poszukiwaniu nowego paradygmatu teorii krytycznej*. Kolegium Otryckie, Warszawa 1991, 301 s.

Działalność wydawnicza Kolegium Otryckiego zaowocowała ostatnio dwiema książkami na temat bogatej twórczości filozoficznej J. Habermasa. Mam tutaj na myśli prace: A. M. Kaniowskiego *Filozofia społeczna Jürgena Habermasa: W poszukiwaniu jedności teorii i praktyki* oraz A. Szahaja *Krytyka — emancypacja — dialog. Jürgen Habermas w poszukiwaniu nowego paradygmatu teorii krytycznej*. Moją uwagę chciałbym poświęcić drugiej z przywoływanych tutaj pozycji.

Andrzej Szahaj, nawiązujący w swojej refleksji filozoficznej do założeń teoriokulturowych wypracowanych w poznańskim ośrodku kulturoznawczym, znany jest jako propagator myśli J. Habermasa z artykułów drukowanych w "Studiach Filozoficznych", "Studiach Metodologicznych", z dyskusji prezentowanej na łamach "Colloquia Communia" oraz jako współredaktor (wraz z A. M. Kaniowskim) zbioru tekstów *Wokół teorii krytycznej Jürgena Habermasa*, wydanego przez Kolegium Otryckie w 1987 r. Zajmuje się on szeroko rozumianą filozofią społeczną, a w szczególności problemami kulturowych uwarunkowań poznania i działania społecznego. Tematyka ta znalazła również żywe odzwierciedlenie w jego refleksji nad koncepcjami najpopularniejszego obecnie kontynuatora tradycji szkoły frankfurckiej.

Książka *Krytyka — emancypacja — dialog* zmierza do ukazania procesu ewolucji myśli filozoficznej Habermasa poprzez zarysowanie dwóch faz rozwoju teorii krytycznej. Fazy te określone są umownie jako "przedkomunikacyjna" i "komunikacyjna". Autor przedstawia ciągłość i zmiany teorii krytycznej oraz jej stosunek do tradycji szkoły frankfurckiej. Nie zadowala się przy tym rolą ko-

mentatora tekstów niemieckiego myśliciela, lecz w oparciu o własną bazę teoretyczną stawia szereg interesujących pytań filozoficznych.

Pierwszy rozdział pracy zawiera prezentację idei Habermasa z „przedkomunikacyjnej” fazy ich rozwoju. Przedstawione zostały tutaj fundamentalne rozstrzygnięcia pomiędzy „pracą” i „interakcją”, „działaniem instrumentalnym” i „działaniem komunikacyjnym”, które służą utrzymaniu przekonania o dwuaspektowości życia społecznego w obydwu fazach rozwoju teorii krytycznej. Ta część książki omawia szczegółowo nie tylko powyższe rozstrzygnięcia, ale również ich implikacje teoriopoznawcze i metodologiczne oraz kwestię relacji teoria — praktyka rysującą się w ich świetle. Drugi rozdział ukazuje koncepcje działania komunikacyjnego („komunikacji wolnej od zakłóceń”), stanowiącego podstawę teorii społecznej o roszczeniach uniwersalistycznych. W rozdziale tym zarysowana jest kontynuacja rozróżnienia dwuaspektowości życia społecznego w podejściu akcentującym dwa pola: „systemu” i „społecznego świata życia codziennego” (*Lebensweltu*). Rozdział trzeci charakteryzuje ewolucję poglądów Habermasa, stawiając problem ciągłości teorii krytycznej. Natomiast czwarty, ostatni rozdział jest próbą wstępnej interpretacji i krytyki niektórych wątków koncepcji omawianej w pracy.

Najistotniejsze problemy jakie pojawiają się w trakcie interpretacji myśli Habermasa, są związane z trzema kategoriami: kulturą, komunikacją i poznaniem. Jak zauważa A. Szahaj, pojęcie kultury wiąże się z Habermasowskim terminem „Lebenswelt”. Zdaniem autora *Théorie des kommunikativen Handelns*, „społeczny świat życia codziennego” rozpada się tu na trzy zasadnicze sfery: „kulturę”, „społeczeństwo” i „osobowość”. Według A. Szahaja wszystkie te elementy oznaczają u Habermasa wiedzę, która choć nieuświadomiana, jest powszechnie respektowana w podmiotowych działaniach interakcyjnych. Autor pracy *Krytyka — emancypacja — dialog* twierdzi, iż o ile treść owej wiedzy jest mniej więcej jasna w przypadku kategorii „społeczeństwa” (powszechnie respektowane normy) i „osobowości” (indywidualna kompetencja poznawcza, moralna i interakcyjna), o tyle w przypadku kultury możemy się opierać jedynie na pewnych intuicjach. Autor dochodzi do wniosku, iż twierdzenie niemieckiego teoretyka, że kultura określa „pole semantyczne treści symbolicznych”, pozwala rozumieć przez kulturę założenie semantyki danych jednostek komunikacji symbolicznej przypisujące im ich odniesienia przedmiotowe zwane właśnie semantycznymi. Pomijając kwestię różnic pomiędzy tak wyeksplikowanym pojęciem kultury a pojęciem kultury jakim posługuje się A. Szahaj (zespół powszechnie respektowanych w danym społeczeństwie sądów normatywnych i dyrektywalnych), pojawia się pytanie: czy to ostatnie oraz pojęcie społeczeństwa użyte przez Habermasa — w jakimś stopniu nie pokrywają się? Należałoby chyba to rozważyć.

Według A. Szahaja przedmiotem szczególnie licznych kontrowersji jest Habermasowska koncepcja „komunikacji wolnej od zakłóceń”. Zgodnie z pierwotnym stanowiskiem Habermasa, w zakres zakłóceń komunikacji wchodzi wszelkie nieujawnione przesądenia (przesady, przedsady). Ich usunięciu ma służyć krytyka poprzedzająca swobodny dialog. Jednakże z przedstawionej w koń-

cowych partiach pierwszego rozdziału książki *Krytyka — emancypacja — dialog* polemiki pomiędzy Habermasem i Gadamerem wynika, iż status krytyki jest problematyczny. A. Szahaj słusznie zauważa, że krytyka musi znaleźć barierę w nieeliminowalnych przesądzeniach kulturowych. Skoro owe przesądenia są warunkiem komunikacji, nie można domagać się "komunikacji wolnej od zakłóceń". Trudność jest mniejsza gdy zakładamy, że komunikacja odbywa się na polu jednej i tej samej kultury, ale staje się istotna w przypadku różnych kultur. Jeśli nawet przyjmujemy, że Habermasowi chodzi wyłącznie o przesądenia o tzw. "charakterze ideologicznym" to i tak pojawiają się pytania zakreślające interesujące pole problemowe. Mym na myśli pytania postawione przez autora pracy *Krytyka — emancypacja — dialog* na gruncie jego interpretacji teorii krytycznej: 1. Jak odróżnić przesądenia ideologiczne od przesądzeń ideologicznie neutralnych? 2. Dlaczego można usunąć przesądenia ideologiczne skoro nie można tego uczynić z innymi przesądzeniami?

Zastrzeżenia A. Szahaja budzą jeszcze dwie kwestie artykułowane na polu teorii społecznej J. Habermasa: 1. Problem zniesienia "historycznie zbędnej represji" bez zniesienia panowania politycznego jako takiego, oraz 2. "Zasada uniwersalizacji" jako gwarancja możliwości uzyskania porozumienia w dyskursie praktycznym. Co się tyczy problemu pierwszego, to sprzeczność rodzi fakt, iż jeśli należałoby rozstrzygnąć sprawę "zbędnej represji" w trakcie dyskusji wolnej od zakłóceń, odbywającej się w "idealnej sytuacji komunikacyjnej", to represja musi być zniesiona wcześniej, niż rna mieć miejsce wspomniana dyskusja. Jeśli chodzi o problem drugi, to nie wiadomo na jakiej podstawie teoretyk dyskursu może rozstrzygać *a priori* normatywne zasady przyjmowane w dyskursie. Ustalać owo *a priori* zaprzeczałby fundamentalnej zasadzie etyki dyskursu, że tylko normy znajdujące *consensus* wszystkich uczestników dyskursu mogą rościć sobie prawo do ważności.

Autor książki *Krytyka — emancypacja — dialog* rysuje otwarte pole problemowe dla fundamentalnych rozważać teorii społecznej. Jego praca nie daje żadnych gotowych i jednoznacznych odpowiedzi, ale zmusza do wysiłku intelektualnego w celu głębszego zrozumienia postawionych pytań filozoficznych. Dobry poziom erudycyjny i metodologiczny prowadzonych rozważań powinien przyczynić się do ożywienia dyskusji nad koncepcją J. Habermasa i do wzbogacenia procesu jej recepcji w Polsce.